

ՆԱՏՈՒՐԱԼԻՍՄԸ ԵՒ ԶՈՒԱՆ

ՖԵԼԻՔՍԻ

ԷՄԻԼ ԶՈՒԱ (Emile Zola)

On mesure le génie aux vérités
qu'il apporte sur l'homme et la
nature.

E. Zola.

Մարդու հանճարը պէտք է չափել
մարդկանց և բնութեան մասին նրա
չպատճառ ճշմարտութիւններով:

Է. ԶՈՒԱ:

Նատուրալիստի էությունը—լրիտիկաի անբաւարարութիւնը:—Բոման և
գիտութիւն:—Էմիլ Զոլաի իղծը:—Զոլան իբրև բոմանտիկ:—Զոլաի հեղի-
նակութիւնները:—Նրա գպրոցը:

Մեր նախնիքաց յգլաճնեցում ֆրանսիական նատուրալիստի
մասին մենք ծանօթացանք Էմիլ Զոլաի, Բալզակի, Ֆլորբերի ու Գոն-
կուր եղբայրների հետ. ուսումնասիրեցինք նրանց գործը, աշխա-
տելով որոշել նրանց խաղացած դերը նատուրալիստ բոմանի զար-
գացման մէջ: Բալզակից սկսած մինչև Է. Զոլան ֆրանսիական նա-
տուրալիստ բոմանը գնալով ճոխացաւ և Զոլաի գրչի տակ նա իր
կատարելագործման գագաթնակէտին հասաւ: Իւրաքանչիւր տաղան-
դաւոր գրող իւրը մտքեց բոմանի մէջ, իւրաքանչիւր բոմանիստ մի
նոր չարկ աւելացրեց նատուրալիզմի հրաշալի պալատի վրա: Այն-
պէս որ հմուտ աչքը գիտելով այս շէնքը, որոշում է այս ինչ կամ այն
ինչ մեծ ճարտարապետի գործը: Եւ, ճշմարիտ որ, նատուրալիստի

էւոյիւցիաի (զարգացման) ուսումնասիրութիւնը մի վերին աստիճանի հետաքրքրական և խրատատու էտիւդէ, որը ցոյց է տալիս, որ մի որ և է գրականական ուղղութեան ծնունդն ու զարգացումն սերտ կապւած է թէ ղիտութեան և թէ հասարակական բարք ու վարքի դրութեան հետ, որ ոչ մի հանձար չի կարող շեղել բնական էւոյիւցիաով որոշւած ուղիից և որ խոշոր գրական գործերը նոյնպէս հետեանք են նախընթաց մանր հանգամանքների, ինչ որ են մեծ քաղաքական և հասարակական երևոյթները:

Կրիտիկոսը, մի որ և է գրական դպրոց ուսումնասիրելիս, պիտի ցոյց տայ այդ դպրոցի կախումն թէ բնական և թէ հասարակական գիտութիւնների զարգացումից: Այն ժամանակ գրականութեան պատմութիւնը կը դառնար մի մեծ և վերին աստիճանի հետաքրքրական գիտութիւն, իբրև արտայայտութիւն մի որոշեալ հասարակութեան որոշեալ ժամանակաշրջանի հոգեկան աշխարհի, այսինքն նրա հոգեբանութիւնը...

Նատուրալիստի պատմութիւնը այս տեսակէտից դեռ գրւած չէ, ու մենք, որ անասելի հետաքրքրութիւնով ուսումնասիրում ենք նրան, անոյժ ենք բացատրել նրա էւոյիւցիաի իւրաքանչիւր աստիճանը իբրև արդիւնք ժամանակակից գիտութեան շարժման: Մեծ և սրտատու խնդիր,—որը մի աւելի հմուտ գրչի է սպասում:

Այնուամենայնիւ մեր նախընթաց էտիւդներում մենք, Բալզակի, Ծլորերի և Գոնկուրների գործերը քննելիս, աշխատեցինք ականերև անել բնական գիտութիւնների զարգացման ազդեցութիւնը նատուրալիստ բոմանի էւոյիւցիաի վրա: Մենք տեսանք որչափ սերտ կապւած է բոմանը գիտութեան հետ, և որչափ կանոնաւոր և աստիճանաբար է զարգանում նա գիտութեան նոյնպէս աստիճանաբար զարգացման հետ:

Սակայն այս մի յանդուգն փորձ էր և դուցէ վաղաժամ մի փորձ: Մենք սրանով կամեցանք միայն ցոյց տալ, որ գիտութեան զարգացման իւրաքանչիւր էտապը (քայլափոխ) դրոշմում է իր կնիքը գրականութեան վրա: Այս փորձը անյաջող է այն պատճառով, որ մի որ և է հեղինակի գործը արտայայտութիւն է նմա-

Նապէս նրա եղական բանական ու հոգեկան աշխարհի, քանի որ ոչ մի հեղինակութիւն չի կարող անպէ՛մ լինել: Ճանաչել հեղինակի մտաւոր զարգացման աստիճանը, թափանձել նրա զգացողական, մի խօսքով նրա հոգեկան աշխարհը, լաւ ծանօթանալ նրա դաստիարակութեանը, նրա յաջորդական յատկութիւններին, — այս է բոլոր հեղինակաւոր կրիտիկոսների իղձը, որը յաճախ, ասենք միշտ, անյազ է մնում: Քանի որ հեղինակները յաճախ թաղցնում են իրանց սիրտն ու հոգին: Կրիտիկոսին մնում է միայն կապել, որքան այդ կարելի է, գրականական արտայայտութիւնները գիտութեան ծաւալման հետ:

Այդ անհրաժեշտութիւնը հանգիստ չի տալիս նամանաւանդ իրական, նաուուրալիստ գրականութիւնը ուսումնասիրողին, քանի որ այդ ուղղութեան պարագլուխները իրանց բոմանին գիտական ածական են տալիս: Թէ Ֆլոբերը, թէ դը Գոնկուրները և մանաւանդ Էմիլ Զոլան այն հաւակնութիւն ունէին, թէ գիտական մտքեր են արծարծում իրանց բոմանների միջոցով:

Էմիլ Զոլաի բոմանները, հեղինակի կարծիքով, ճշգրիտ գիտական հետազոտութիւններ են, որոնց նա գուցէ էտիւդներ է անւանում (études):

Էմիլ Զոլան կամեցաւ թափանցել երկրորդ կայսերութեան հասարակութեան բոլոր շերտերը, և ամբողջ Ֆրանսիաի վարք ու բարքի էտիւդները տալ:

Ֆնորական, բայց վիթխարի ձեռնարկութիւն!

Մենք զեռ ևս չենք քննում այն խնդիրը, թէ որչափ յաջողւեց Զոլաին այդ ահագին գործը, որը մի մարդի, մի հանձարի անգամ ոյժերից բարձր էր: Մենք միայն խոնարհւում ենք դարիս մեծ բոմանիստի հրաշալի վստահութեան առաջ: Մենք երկնչելով ենք միայն գրիչ վերցնում այս ահռելի գործը քննելու համար, երկրնչելով այն մեծ պատասխանատուութիւնից, որը ըստանձնում ենք մենք Ֆրանսիաի ամենամեծ գրողներից մէկին ուսումնասիրել ցանկանալով:

Էմիլ Զօլան այն տաղանդներինց է, որոնք արագ ըմբռնում են ժամանակակից ուսմունքները ու մշակում են նրանց: Մեծ ըմբռնիտոր իսկոյն հասկացաւ, որ հին գրականական ֆորմուլան փթելէ, որ ըմբռնը մի նոր ուղղութիւն է ստացել և որ անկարելի է այդ նոր հոսանքին դիմադրել: Զօլաի գրականական ոգին խմորւած էր ըմբռնտիկ դպրոցում, Հիւգօի լիրիսմը թափանձել էր նրա ուղեղը, նրա տաղանդը սննդւել էր և աճել ըմբռնտիկ կաթով:

Համարեա աղքատ ծնողների զաւակ, առանց սիստեմական կրթութեան, իր բնազդումին միայն հեռուելով, պատանի Էմիլը ընկել էր ըմբռնտիսմի հոսանքի մէջ, որին նրա դեռ ևս թոյլ ոյժերը անկարող էին դիմադրել:

Նա ինքը շատ տեղեր խոստովանում է այդ յափշտակումն Վ. Հիւգօյով, Ալֆրէդ դը Միւսսէով և ժամանակակից լիրիկներով: Բայց յանկարծ Զօլան հրաժարւում է այս ուղղութիւնից և սկսում է կրթել իրան Բալզակի դպրոցում:

Ասենք իսկոյն: Որքան էլ զգոյշ լինէր Զօլան իր գրածքների մէջ, դարձեալ տեղ տեղ,—և այդ տեղերը բազմաթիւ են,—նա երևում է մեզ իբրև մի հիանալի ըմբռնտիկ:

Էմիլ Զօլան մինչև այսօր քառասուն հատոր գրքեր է գրել, որոնցից 20-ը ըմբռններ են, իսկ մնացածները վէպիկներ, նուաւներ, կամ կրիտիկական գրածքներ, թատրօնական պիէսներ, սյոյէզիաններ են:

Երկար տարիների ընթացքում մենք համբերութիւն և հետաքրքրութիւն ունեցանք հետեւելու այս մեծ հեղինակի տաղանդի տարուբերմանը: Մենք ուշադրութիւնով ուսումնասիրեցինք նրա 19 ըմբռնները, որոնք կազմում են արդէն յաւիտեան հռչակաւոր «Բուգօն-Մաքար» ընտանիքի պատմութիւնը, և որը Զօլաի յուսալով պիտի տար մեզ Երկրորդ Կայսերութեան քաղաքական, հասարակական, տնտեսական պատմութիւնը:

Առանց քաշելու և առանց կեղծ համեստութեան մենք վրտահանում ենք այս մեծ գործը բացատրել հայ գրագէտներին, և այդ անում ենք համոզւած լինելով մեր այս աշխատանքի օգտաւետութեանը:

Եթէ մեր գրողները յաճախ մեղանշում են գրականութեան ամենատարրական պահանջների դէմ, դրա պատճառը պիտի որոնել այն հանգամանքում, որ օտար գրականութիւնը նրանց միանգամայն անծանօթ է:

Էմիլ Զոլաի բոմանը արդէն քսան տարի համա-եւրոպական գրականութեան սիրտն է դառել, որի իւրաքանչիւր բաբախումն մի նոր ալեկոծումն է գցում եւրոպական գրական աշխարհում: Նոր սերունդները կրթւում են այժմ նրա շօշալուծում, ինչպէս որ նախընթաց սերունդները կրթւում էին Վ. Հիւգօյի դպրոցում:

Զոլաի գօրեղ գրիչը նոր գրականական փորձունքներ է տալիս մեզ, ինչպէս երբեմն Հիւգօինն էր այդ անում:

Մեր խորին համոզմունքով իւրաքանչիւր խղճմտաւոր գրող պարտաւոր է ծանաչել այս Բուգօն-Մաքարներին:

Մենք այնչափ յանդգնութիւն չունենք, որ կարծենք, թէ լաւ ըմբռնել ենք այս ականաւոր հեղինակի գրականական փորձունքն: Մենք կըցանկայինք միայն առ այժմ լոկ պատմագիր ֆնալ, իսկ յետոյ մենք խոստանում ենք մի ընդհանուր կրիտիկական հայեացք գցել նատուրիստի վրա:

ԷՄԻԼ ԶՈՒԱՆԻ ԲՈՄԱՆՆԵՐԸ

Je veux expliquer comment une famille, un petit groupe d'êtres, se comporte dans une société, en s'épanouissant pour donner naissance à dix, à vingt individus...

Zola.

Զոլաի բոմանները սերտ կապւած են միմեանց հետ.—Սկզբնամալը Ադել-լաիդա Ֆուքը (Adelaïde Fouque).—Սրա սերունդը.—Զոլաի նկարագրած շրջանները.—Նրա հայեացքը բոմանի վրա.—Նրա բոմանների անունները.—Զոլան և ժամանակակից գիտութիւնը:

Էմիլ Զոլաի քսան հասարակականները (մէկը «Բիշկ Պասկալը» մամուլի տակն է) կրում են մի ընդհանուր վերնագիր.

Les Rougon-Macquart. Histoire naturelle et sociale d'une famille sous le second empire.

(Բուգօն-Մակկարներ, —երկրորդ կայսերութեան ժամանակայ մի ընտանիքի բնական և հասարակական պատմութիւնը):

Այս ընդհանուր նպատակը կապում է միմեանց հետ Զոլայի քսան գրքերը, բոլոր քսան բովանդակների հերոսները մի նախամօր սերունդին:

Գործող անձերը բոլորը սերւում են մի օտարօտի կնոջից, որի անունն է Ադելաիդա Ֆուք (Adelaïde Fouque):

La fortune des Rougon, Զոլայի առաջին բովանդի մէջ, մենք ծանօթանում ենք Բուգոն-Մակարների այս արմատի հետ: Ադելաիդա Ֆուքի հայրը խելագարւում է և մեռնում: Ինքն Ադելաիդան նոյնպէս մի օտարօտի անձնաւորութիւն է, սաստիկ գրգռող, օրիգինալ, որը հօր մահից յետոյ յանկարծ, չլնայելով իր կարողութեանը, իրան ամուսին է ընտրում իր ծառաներից մէկին և նրանից մի արու զաւակ ծնում, որը Պիեր Բուգոնն է: Այս կինը 15 ամսից յետոյ, իր ամուսնուն կորցնելով, իրան սիրական է վերցնում մի գռեհիկ, անտաշ, արբեցող գիւղացի, Մակկար անուշով, որը տալիս է նրան մի արու և մի էգ զաւակ, Անտուան և Իւրսուլ:

Ահա Բուգոն Մակկարների արմատը:

Մի խելագար թողնում է մի էգ զաւակ, որը մի նեարդային, հիստերիկ, օտարօտի կեանք վարող արարած է (Ադելաիդա Ֆուք), որի սիրականը մի արբեցող է:

Այսպէս, արմատը խելագարութիւն է, միայն խելագարի աղջիկը ամուսնանում է մի առողջ մշակի հետ, ամուսնութիւնից սերած սերունդը պիտի անշուշտ աւելի առողջ լինէր, քան թէ Ադելաիդայի միւս երկու զաւակները, որոնց հայրը (Մակկարը) արբեցող է:

Այս անառողջ արմատը անտարակոյս պիտի անառողջ ծառտար: Այս հիւանդ ծառի իւրաքանչիւր խոշոր ճիւղը դառնում է մի առանձին բովանդի կենդրոնական սիւնը, որի վրա հիւսւում է ամբողջ բովանդի ինտրիգը:

Այսպէս, իւրաքանչիւր բովանդի հերոսի տոհմաբանութիւնը մեզ վաղօրօք յայտնի է և մենք կը տեսնենք յետոյ, թէ ինչ մեծ կարեւորութիւն ունի ընթերցողի համար այս գիտելիքը:

Այս գործող անձերը իրանց վաղօրօք որոշած հոգեկան յատկութիւններով մահում են իւրաքանչիւրը իր շրջանի մէջ, և աղւում սրանից իրանց բնաւորութեան համաձայն:

Այսպիսով Զոլաի բոմանների հերոսները բոլորը արիւնակիցներ են: Հեղինակը նրանց զցում է հասարակական տարբեր շերտերի մէջ, շրջապատելով նրանց զանազան դասակարգի պատկանող անձնաւորութիւններով:

Այս է Զոլաի հասարակական բարդ կեանքն ուսումնասիրելու ձեւը: Այս կերպով նա մեզ «բարք ու վարքի» մի շարք էտիւզներ տւեց (romans de mœurs):

Մի արտակարգ և միանգամայն զարմանալի տոկունութիւնով և համբերութիւնով մեծ բոմանիստը աշխատեց ժափանցել Նասյոլէոն II-ի կայսրութեան ժամանակւոյ Ֆրանսիական կեանքը: Նրա իւրաքանչիւր բոմանը մի որ է և դասակարգի կեանքի էդիւզն է:

Գաւառական մանր կուսակցական կոիւններ, Ֆրանսիական անպատկ հոգեւորականութիւնը, բարձր քաղաքական դասակարգը, անբարոյակացած Պարիզի բանւորները, Պարիզի կոկոտների կեանքը, չեւոյ մի շարք հրաշալի էդիւզներ ածխահանների, առեւարական դասի, երկաթուղու վրա ծառայողների, Պարիզի ֆինանսական շրջանների, արտիստների կեանքից, 1870 թ. Ֆրանս-Պրուսական պատերազմը և դեռ չաւարտած ուսումնասիրութիւնը, որը նւիրւած է գիտնականների կեանքին:

Իր L'Oeuvre բոմանի մէջ այսպէս է խօսեցնում նա իր հերոս Սանդոսին, մի ժուրնալիստի.

«Ես դտեի եմ, ինչ որ ինձ հարկաւոր էր: Ս'հ, մի մեծ բան չէ գտածս! Այս մի փոքրիկ անկիւն է, բայց նա բաւական է մի մարդու համար, մինչև անգամ եթէ այդ մարդը չափազանց ընդարձակ հակումներ ունենար... Ես կը վերցնեմ մի ընտանիք և կ'ուսումնասիրեմ մի առ մի նրա անդամներին, թէ որտեղից են դալիս և ուր են գնում, ինչպէս նրանք միմեանց վրա ազդում են, վերջապէս մարդկութեան մենիատուրան, մարդկութեան զարգացման և կենցաղավարութեան եղանակը...

Բայց այդ բաւական չէ: Ես կը գցեմ իմ անձերին մի որոշեալ պատմական շրջան, որպէս զի նրանք շարժւեն մի որոշ միջավայրում և գտնւեն որոշեալ հանգամանքների մէջ,—մի խօսքով, մի կտոր

պատմութիւն... Հը՛, հասկացար, մի շարք գրքեր, տասնըհինգ, քսան հատոր գրքեր, էպիգրֆներ, որոնք կապած կը լինեն միմեանց հետ, թէև նրանցից ամեն մէկը իր սեփական շրջանակը կ'ունենայ, — մի շարք բովանդակներ, որոնցից ծերութեանս համար մի տուն կը շինեմ, եթէ միայն ինձ չջախջախեն նրանք։

Այս է Զոլաի արածը։ Քսան բովանդակներ, որոնք կարող են առանձին կարգացել, կապած են միմեանց հետ իրանց գործող անձերի միջոցով, որոնք մի ընտանիքի անդամներ են։

Եմիլ Զոլաի գործը մի կալեյդոսկոպի է նմանում, որը զարմանալի գոյներով մեզ պատկերներ է տալիս։ Ով որ տեսել է այդ պատկերներից մէկը, նա չի կարող չպտտել կալեյդոսկոպը, որ սքանչանայ միւս պատկերներով։ Եւ այս քսան բովանդակները քսան հրաշալի պատկերներ են, որոնք այնչափ բարդ են, որ լաւ ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է մի առ մի զննել նրանց մանրամասնութիւնները։

Ահա Զոլաի բովանդակների ցուցակը։

- 1) La Fortune des Rougon.
- 2) La Curée.
- 3) Le Ventre de Paris.
- 4) La Conquête de Plassans
- 5) La Faute de l'abbé Mouret.
- 6) Son Excellence Eugène Rougon.
- 7) L'Assommoir.
- 8) Une page d Amour.
- 9) Nana.
- 10) Pot-Bouille.
- 11) Au Bonheur des Dames.
- 12) La joie de vivre.
- 13) Germinal.
- 14) L'Oeuvre.
- 15) La Terre.
- 16) Le Rêve.
- 17) La Bête Humaine.

18) L'Argent.

19) La débacle.

20) Le docteur Pascal.

Այս վերջին գիրքը կնքում է Բուզոն-Մաքարների սերիան:

Այս քսան վէպերը միառմի քննել անկարելի է, վասնորոյ մենք պէտք է մի հաւաքական ուսումնասիրութիւն տանք նրանց մասին: ¹⁾

Էմիլ Զոլան թէև պաշտօնապէս ուսում չի ստացել, բայց նրա բովանդակող ասպարէզ են, որ այդ զարմանալի մարդը ինքնապատուութիւնով ծանօթ է գիտութեանը:

Մեծ Կլոդ-Բերնարի սքանչելի հետազօտութիւնները Ֆիզիօլօգիային մի նոր զարկ տւեցին և նորանոր ֆակտեր բացեցին մեր առաջ: Ֆիզիօլօգիայի զարգացումն իր ետեւից քարշեց դրական հոգեբանութեան ուսումնասիրութիւնը, իսկ այս վերջինը մի նոր լոյս գցեց մեծ հոգեկան հիւանդութիւնների վրա: Մօրելի, Մօրօ դը Տուրի, Ֆալէի, Լասեգի, Շարկօի, Մանիանի, Բիբօի և սրանց հարիւրաւոր գիտնական աշակերտների էդիկները հոգեկան անկանոնութիւնների և հիւանդութիւնների մասին մի կողմից, միւս կողմից Հիպնոտիսմի նորանոր հետազօտութիւնները և իտալական եղբրական (յանցաւորների) հոգեբանական դպրոցը Լօմբրօզօի տւած զարկից յետոյ,—այս բոլոր հրաշալի գիւտերը, որոնք այնպէս ծաղկեցրին մեր վերջին կիսադարի մարդաբանական գիտութիւնը, միանգամայն հիմքից փոխեցին մեր հայեացքները մարդու Ֆիզիկական և հոգեկան կեանքի վրա: Այն ինչ մի շարք յեղափոխութիւնների ցանաճ իդէաները, տնտեսական և քաղաքական նոր հայեացքների ժողովրդականացումն և այլն մի նոր լուսով լուսաւորեցին հասարակական կեանքի բարդութիւնը:

Զոլաի գրքերը թերթելիս մարդ ապշած է մնում այն բազմակողմանի տեղեկութիւնների առաջ, որոնք ասպարէզ են հեղինակի ծանօթութեանը թէ բժշկական և թէ հասարակական գիտութիւններին: ²⁾

¹⁾ Այս վէպերից վաճառւած են մինչև այժմ 1 ¹/₂ միլիօնից աւելի, միայն Nana-ից ծախւած է 130,000 օրինակ:

²⁾ Զոլան, թէև մի խոշոր բելետրիստական տաղանդ է, բայց նա մի-

Զոլան մի և նոյն ժամանակ մի վերին աստիճանի խղճմտաբար դիտող է: Նրա նկարագրութիւնները միանգամայն լուսանկարներ են: Մի գործարան, մի հիմնարկութիւն, մի դիւղ կամ մի գետ նկարագրելու համար նա մանրամասն կուսումնասիրի անձամբ և չի հաւատալ ուրիշների պատմածներին: Germinal-ը գրելիս նա իջնում է հանքի ստորերկրեայ անցքերը, Bête humaine-ի համար նա շողեշարժի վրա ու մաշինիստի հետ ճամբորդութիւն է անում և այլն: Այս կսղմից նա ֆլոբերի արժանաւոր աշակերտն է:

ԶՈԼԱՆԻ ԳՈՐԾԸ

Էմիլ Զոլաի նատուրալիսմը բնորոշւում է հետևեալ յատկութիւններով, որոնց մեծ գրողը բոլոր բովանդակութիւններում աշխատել է հաւատարիմ մնալ:

I) Կատարեալ բացակայութիւն մի որ և է դոգմայի (վարդապետութիւն) և խրատատուութեան:

II) Կատարեալ քողարկումն հեղինակի եսի.

III) Ճիշտ և մանրամասն նկարագրութիւն բնութեան և միջավայրի.

IV) Ճիշտ ուսումնասիրութիւն հասարակութեան.

V) Ճիշտ ուսումնասիրութիւն հերոսների ֆիզիոլոգիայի և հոգեբանութեան.

VI) Ճիշտ ուսումնասիրութիւն հերոսների ժառանգական յատկութիւնների:

Առաջին հինգ սկզբունքները շատ կամ քիչ մշակած մենք գտանք արդէն առաջիկայ բովանդակների գործերում: Զոլաին պատկանում է ժառանգականութեան մեծ օրէնքը բովանդի մէջ մոցնելու պատիւը:

Քննենք մի առ. մի այս վեց կէտերը:

Անոյն ժամանակ բոլորովին դարգացած չէ, ասում է ռուս կրիտիկոս Միխայիլովսկին: Մենք զարմանում ենք տաղանդաւոր ռուս գրողի այս օտարօտի խօսքերին և չըզիտենք ինչպէս բացատրել:

I ԿԱՏԱՐԵԱՆ, ԲԱՅԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ ԴՈԳՄԱՑԻ ԵՒ
ԽՐԱՏԱՑԻՈՒԹԵԱՆ

La leçon est dans l'exactitude
des documents.

Z o l a.

Խրատը վատերի ճշգրտեան
մէջն է:

Հին բոմանի ֆորմուլան. — Բարին յաղթում է, իսկ չարը կործանւում: —
Միտոլոցիսմ եւ դեոտերմոնիսմ: — Նատուրալիստ բոմանի նպատակը: — Նրա
կրթողական նշանակութիւնը:

Նատուրալիսմի գիտնական հոսանքը բնականաբար չէր կարող
նպատակ դնել իրան խրատներ կարգալ բոմանի միջոցով: Գրական-
նութիւնը նատուրալիստների գրչի տակ դառնում է ժողովրդակա-
նացրած խիստ բարդ գիտնական տրակտատ, եւ՛, քանի որ գիտու-
թիւնը բարոյականացնող նպատակ չունի, հետեւաբար բոմանն է
չպէտք է եւ չի կարող այդպիսի նպատակ ընտրել իրան:

Երբ որ բոմանը քարոզի նպատակով է գրւում, դուրս է
գալիս, որ բարին մեշտ յաղթում է, իսկ չարը կործանւում: Իսկ
քանի որ կեանքի մէջ այդ սկզբունքը յաճախ չի իրագործւում,
հետեւաբար հին բոմանիստները ստիպւած էին աղաւաղել ֆակտերը,
ծռմուռն հանգամանքների բնական դարսումները, իրանց բարոյական
սկզբունքը յաղթող դուրս բերելու համար: Բոմանի ամբողջ հիւս-
ւածքը, նրա ինտրիգը միայն այն անխուսափելի վախճանի, այսինքն,
չարի պատժւելու եւ բարու յաղթելու ժամանակը հեռացնելու հա-
մար էին: Այնպէս որ հմուտ ընթերցողը հին բոմաններից մի քանի
տասնեակ էջեր կարդալուց յետոյ, կարող է վստահութիւնով ասել,
թէ ինչպէս կը վերջանայ նա: Սակայն այսպիսի մի ուղղութիւնը
պիտի տանէր մեզ անշուշտ եւ իրօք տարաւ էլ դէպի մի ստիցիսմ:

Այսպիսով հին բոմանը ինքն իր փոսը փորեց: Նա հեռու էր
մնացել գիտութեան ուսմունքից, որը հերքում էր միտոլոցիսմը եւ
որը առաջ էր բերում մի ուրիշ վարդապետութիւն, այն է դե-
տերմիսմ ինիսմը:

Այս սկզբունքը ակներեւ է համարեա բոլոր գրողների բոման-
ներում, Ֆլորբերից սկսած:

Մարդը իր զգացմունքներով, իր ուղեղով, շրջապատող հանգամանքների պտուղ է: Նրա վրա ազդում են կլիման, կերակուրը, արտաքին ամենաշնչին հանգամանքներն անգամ: Հետևաբար, եթէ մի որոշեալ Ֆիզիոլոգիական էակ զցենք որոշեալ ազդեցութիւնների ներքոյ, նրա գործունէութիւնը, որը միայն արտայայտութիւն է մարդու հոգեկան շարժումների, որոշեալ ձև կը ստանայ: Ահա դետերմինիսմը, որը թէև զգացած էր Կլոդ-Բերնարից առաջ, բայց այս մեծ Ֆիզիոլոգը միայն կարողացաւ պարզ գիտնական սանկցիա տալ այս թէօրիաին: Եթէ վերցնենք մի որ և է կինդանի, ղնենք նրան որոշեալ տաքութեան սենեակում, որոշեալ բաներ ուտեցնենք ու խմեցնենք նրան, յետոյ որոշեալ կերպով գրգռենք նրա մի որ և է նեարդը, մենք կը ստանանք որոշեալ ձևի երևույթ: Բայց հէնց որ այս անհրաժեշտ պայմաններից մէկը կամ միւսը փոխւի, փորձի հետևանքն էլ տարբեր կը լինի:

Ձուան կամեցաւ այս դետերմինիսմը մոցնել իր բովանդի մէջ, ինչպէս այդ արեւ էր մեծ վարպետ Ֆլորբերը իր Ճիկին Բովարի-ի մէջ և դը Գոնկուրները իրանց գրածքներում: Ընդունելով գիտնական այս թէօրիան, իրական վիպագիրները պէտք է ընդունէին նոյնպէս երևույթների ճակատագրական, անխուսափելի յաջորդումները միմեանցից: Հետևաբար նրանց վէպերում կատարած եղելութիւնները բնական երևույթներ լինելով, չէին կարող ենթարկւել մի որ և է փոփոխութեան հեղինակի հաճոյքին համեմատ (ինչպէս այդ լինում էր հին ուղղութեան բովանդի մէջ): Այս գրական ական դետերմինիսմը պէտք է այսպիսով հեռացնէր վերջնականապէս դոգմատիսմը (խրատաբանութիւնը) վիպագրութեան միջից, և դարցնէր բովանդ տնաշառ և աննպատակ էտիւդ հասարակական հոգեբանութեան և հասարակական կեանքի:

Սակայն նատուրալիստ բովանդ աննպատակ բովանդ չէ, նա մի աւելի դրական և գուցէ աւելի օգտակէտ նպատակ ունէր, այն է՝ մի որոշեալ շրջանի ճշգրիտ պատկերը նկատել, ցոյց տալ թէ ինչպէս էր բնութիւնը, ինչպէս էին ապրում մարդիկ, ինչ էին զգում և ինչ մտածում: Այնպէս որ բովանդ պատմութիւն չնչէր, և որ նրա կարգացողը հեշտ գաղափար կազմէր որոշեալ էպոխայի բարք ու վարքի մասին:

Երկրորդ կէտը, որը նատուրալիստների տանջող փափագն էր, այն էր, որ նրանք ձգնում էին, ինչպէս ասել ենք, ենթարկել գործող անձների հոգեկան և զգացողական շարժումները արտաքին աշխարհի ազդեցութեանը: Զուլաի գրածքներում այս կէտը աւելի ևս աչքի է ընկնում և այս է այն, երբեմն չափազանց տաղտկալի ու երկար, միջավայրի նկարագրութիւնների պատճառը, որոնցով լիքն են նրա գրքերը:

Բոմանի կրթողական գորութիւնը կախած է նրա ընթերցողի վրա գործած ազդեցութիւնից: Միևնոյն ֆակտը, միևնոյն երևոյթը տարբեր կերպով կը շարժի երկու մարդու սիրտը և ուղեղը, նայելով թէ այդ մարդը ինչ դաստիարակութեան և ինչ զարգացման տէր է: Տալով ճիշտ և անկողմնապահ նկարագրութիւններ թէ մարդկանց ներքին և թէ հոգեկան կեանքի, դրական վիպասանը ստիպում է մեզ մտածել և զգալ ու, մեր մտաւոր ու հոգեկան զարգացման համեմատ, դուրս բերել մեր ընթերցումից այս ինչ կամ այն ինչ բարոյական դասը: Այս տեսակէտից ևս նատուրալիստ բոմանը համամիտ է գիտութեան հետ, որը նոյնպէս նպատակ չունի բարոյական գաղափարներ մտցնել հասարակութեան մէջ, այլ այդ գաղափարները ինքն ըստ ինքեան հետեանք են լաւի ու վատի, բարու ու չարի ուսումնասիրութեանը:

(Կը շարունակւի)